

XVIII-XIX ASRLARDA XONLIK ADABIYOTI

Farg'ona davlat universiteti
filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi
23.90 "A" guruh 3-bosqich talabasi
Xomidjonova Oygul

Anotatsiya

Maqolada XVIII–XIX asrlarda O‘zbekiston hududidagi xonliklar — Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklarida shakllangan adabiy jarayonlar tahlil qilinadi. Ushbu davr adabiyotining asosiy xususiyatlari, tarixiy-madaniy sharoit bilan bog‘liqligi hamda adabiy muhitning rivojiga ta’siri yoritiladi

XVIII–XIX asrlar O‘rta Osiyo tarixida siyosiy parokandalik kuchaygan bir davr bo‘lib, bu hududda Buxoro amirligi, Xiva xonligi va Qo‘qon xonligi mustaqil siyosiy tuzilmalar sifatida shakllandi. Siyosiy beqarorlik, ichki kurashlar va tashqi bosqinlar mavjud bo‘lishiga qaramay, mazkur davr adabiy jarayon uchun nihoyatda sermahsul bo‘ldi. Ayniqsa, har uch xonlikda saroy adabiy muhiti shakllandi, shoirlar, olimlar, xattotlar, tarixchilar ijodi ravnaq topdi. Bu davr adabiyotining o‘ziga xosligi — mumtoz an‘analarni davom ettirishi bilan birga, xalq ruhiyatiga yaqinlashgan, ijtimoiy adolat, muhabbat, oshiqona kechinmalar, tarixiy voqealikni yoritgan asarlarning ko‘payganidir.

1. *Xonliklar davrining adabiy-madaniy muhiti XVIII–XIX asrlarda O‘rta Osiyo uch asosiy davlatga bo‘lingan:*

1. *Qo‘qon xonligi*
2. *Xiva xonligi,*
3. *Buxoro xonligi*

Har uch hududda saroy atrofida ijodkorlar jamlangan, ilm-fan, tarixnavislik, she‘riyat bilan shug‘ullangan adabiyot ahli uchun alohida sharoitlar yaratilgan. Ayniqsa, Qo‘qon xonligi saroyida Nodira, Umarxon, Gulxaniy, Maxmur, Mahmuriy kabi shoirlar ijodi nihoyatda kuchli bo‘lgan. Buxoroda esa o‘zbek, fors va tojik tillarida ijod qiluvchi olimlar va shoirlar yetishib chiqqan, Xivada esa Feruz, Munis, Ogahiy kabi ijodkorlar mumtoz

nasr va nazmning eng sara namunalarini yaratgan. Bu davr adabiyotining yana bir muhim jihati — xronikal nasr (tarixiy solnomalar) ning taraqqiy etganidir. Xorazmda Munis va Ogahiyar sulolasi tomonidan yaratilgan “Firdavs-ul iqbol”, “Riyoziy davlat”, “Zubdat ut-tavorix” kabi yirik tarixiy asarlar bunga yorqin misoldir.

Qo‘qon xonligi adabiy muhiti. Qo‘qon xonligi adabiyotining eng yirik shaxslaridan biri — Nodira. U nafaqat shoir, balki davlat arbobi, madaniyat homiysi sifatida tanilgan. Uning “Komila”, “Maknuna” taxalluslari bilan yozgan g‘azallari, muxammas va musaddaslari mumtoz adabiyotning eng nozik namunalaridandir.

Nodira she‘rlarida insoniy muhabbat, vatanparvarlik, adolat, ayolning jamiyatdagi o‘rni kabi mavzular keng aks etgan. U saroyda keng adabiy davrlar tashkil etib, shoirlarni qo‘llab-quvvatlagan. Uvaysiy Qo‘qon xonligi davrining yana bir zabardast shoira — Dilshod Barno (Uvaysiy). U o‘zbek ayol shoiralari an‘anasida eng yetakchilaridan bo‘lib, 15 mingdan ortiq misradan iborat boy devon yaratgan. Uvaysiy ijodida ayollarga xos ruhiy sezgirlik, jamiyatdagi tengsizlikka norozilik ohanglari mavjud. Gulxaniy va hajviy an‘ana Qo‘qon adabiy muhitining yana bir yirik vakili — Gulxaniy. Uning “Zarbulmasal” asari o‘zbek adabiyotida nasriy-hajviy janrning yuksalishiga sabab bo‘lgan. Asarda xalq maqollari asosida hayotiy hikoyatlar bayon etiladi. Gulxaniy ijodi ijtimoiy illatlarni ochib berish, adolatsizlikni tanqid qilish bilan ajralib turadi.

Xiva xonligi adabiyoti. Xorazm adabiy muhiti XVIII–XIX asrlarda yangi bosqichga ko‘tarilgan. Bu yuksalishning markazida Munis turadi. U shoir, tarjimon va tarixchi bo‘lib, yirik tarixiy asarlar yaratgan. Eng mashhur asari — “Firdavs-ul iqbol”. Bu asarda Xiva xonligi tarixi, siyosiy voqealar, xonlar sulolasi, mamlakatning ijtimoiy hayoti batafsil tasvirlanadi. Munis ko‘plab fors-tojik adabiyoti namunalarini ham o‘zbek tiliga tarjima qilgan. Ogahiy Munisning jiyan bo‘lgan Ogahiy Xorazm madaniyatining eng yorqin arboblardan biridir. U 20 dan ortiq yirik tarixiy asarlar yozgan, yuzlab asarlarni tarjima qilgan. Ogahiy ijodi bilan Xorazmda tarixnavislik maktabi shakllandi. Ogahiy she‘rlari nafis lirika, hayotiy mulohazalar, axloqiy pandu nasihatlar bilan to‘la. Uning merosi o‘zbek mumtoz adabiyotining eng boy qatlamini tashkil etadi. Feruz (Muhammad Rahimxon II) Xiva xoni Feruz ham shoir va san‘at homiysi sifatida adabiyot tarixidan munosib o‘rin

oladi. Uning davrida Xiva saroyida katta adabiy muhit shakllangan, shoir va tarixchilar faoliyati qo'llab-quvvatlangan.

Buxoro amirligida adabiy hayot. Buxoro amirligi XVIII–XIX asrlarda diniy-mazhabiy ilmiy maktablar va madrasalar bilan mashhur bo'lgan. Ushbu davr mobaynida asosan Turdi Farog'iy va Ahmad Donishlar ijod etib o'tishgan. Shuningdek she'riyat va nasr rivoj topa boshlagan. Bu yerda asosan fors-tojik tili yetakchi adabiy til bo'lib, ko'plab shoir va olimlar shu tilda ijod qilgan. Bu davr Buxoro adabiyotining asosiy xususiyatlari diniy-ilmiy adabiyotning ustunligi, tasavvufiy she'riyatning rivoji, tarixiy asarlar va tarjimalarning ko'payishi. Buxoro shoirlarining ijodi umuman o'zbek mumtoz adabiyotining boy merosini tashkil etadi.

XVIII–XIX asr adabiyotining janr va uslub xususiyatlari. Bu davrda mumtoz adabiyotning an'anaviy janrlari — g'azal, muxammas, qasida, musaddas, doston va masnaviylar keng rivojlandi. Biroq ayrim yangi oqimlar, ya'ni hajviy-nasriy janrlar (Gulxaniy), tarixiy solnomalar (Munis, Ogahiy) ayol shoirlar maktabi (Nodira, Uvaysiy) alohida o'rin tutdi. Uslub jihatidan esa bu davr adabiyoti nafis tasvir, xalqona tildan foydalanish, falsafiy mushohada, ijtimoiy mavzularni yoritish bilan ajralib turadi. Saroy adabiyoti bilan bir qatorda xalq og'zaki ijodi ham tez rivojlangan. Ayrim yozma asarlar xalq dostonlari va maqollariga asoslanib yaratilgan.

XVIII–XIX asrlarda xonliklar davri adabiyoti o'zbek mumtoz adabiyotining eng sermahsul davrlaridan biridir. Siyosiy parokandalik va davrning murakkab sharoitlariga qaramay, Buxoro, Xiva va Qo'qon hududlarida adabiyot va ilm-fan rivoj topdi. Nodira, Uvaysiy, Munis, Ogahiy, Gulxaniy kabi shoir va olimlar bu jarayonning asosiy xotinalari bo'lib, ular yaratgan asarlar bugungi o'zbek adabiy merosining bebaho qatlami xisoblanadi. Mazkur davr adabiyoti xalq ruhi va tuyg'ularini ifodalashi, jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarni yoritishi, mumtoz janrlar rivojiga qo'shgan hissasi bilan bugungi kungacha qadrlanib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. Qayumov. O'zbek adabiyoti tarixi.
2. I. Sultonov. O'zbek mumtoz adabiyoti.

3. Yo. Ishoqov. Buxoro xonligi tarixi.
4. S. Ayniy. Esdaliklar (Buxoro hayoti haqida muhim manba).
5. Ahmad Donish. Navodir ul-vaqoe.
6. B. Qosimov. O‘zbek adabiy merosi.
7. H. Boltaboev. Ma’rifatchilik davri adabiyoti.
8. M. Rahmonov. O‘zbek adabiyoti tarixi (XVIII– XIX asrlar).